
El pluralisme metodològic com a posicionament de partida. Una primera valoració del seu ús a la recerca social

Màrius Domínguez

Andrés Coco

Secció de Sociologia de l'Empresa i del Desenvolupament
Departament de Sociologia i Anàlisi de les Organitzacions
Universitat de Barcelona

Resum: L'objectiu d'aquest article és reflexionar sobre el pluralisme metodològic com a posicionament de partida i efectuar una primera valoració del seu ús en la recerca social. Exemplificat a partir d'una recerca sobre situacions laborals i trajectòries socioprofessionals en el sector de les arts escèniques, l'article planteja la multiplicitat de formes de contemplar i conceptualitzar la realitat social i d'accedir-hi. Multiplicitat que afecta tant les posicions ontològiques i metateòriques com epistemològiques. Després de fer repàs al que es pot anomenar un «pluralisme paradigmàtic» i de replantejar el perfil metodològic de les investigacions socials a partir de les seves dimensions bàsiques, s'aprofundeix en el pluralisme metodològic, o dissenys multimètode d'investigació, a partir de les principals estratègies d'integració metodològica que les legitimen: complementació, combinació i triangulació.

Resumen: El objetivo de este artículo es reflexionar sobre el pluralismo metodológico como posicionamiento de partida i efectuar una primera valora-

ción de su uso en la investigación social. Ejemplificado a partir de una investigación sobre situaciones laborales y trayectorias socioprofesionales en el sector de las artes escénicas, el artículo plantea la multiplicidad de formas de contemplar y conceptualizar la realidad social y de acceder a ella. Multiplicidad que afecta tanto a las posiciones ontológicas y metateóricas como epistemológicas. Después de efectuar un repaso a lo que podemos denominar como «pluralismo paradigmático» y de replantear el perfil metodológico de las investigaciones sociales a partir de sus dimensiones básicas, se profundiza en el pluralismo metodológico, o diseños multimétodo de investigación, a partir de las principales estrategias de integración metodológica que las legitiman: complementación, combinación y triangulación.

Abstract: *The aim of this article is to think over the practical strategies for combining qualitative and quantitative methods, with a methodological pluralist approach. Thus, we will adopt that attitude as our starting position and we will make a first assessment of their use in social research. Illustrated from a research which has been carried out about the labour insertion and the socio-professional carriers in the scenic arts sector, it proposes multiple forms of looking, conceptualizing and accessing the social reality. This multiplicity affects not only ontological and theoretical but also epistemological status. After revising the so called paradigmatic pluralist approach and raising again social research methodological profiles starting from their basic dimensions, a profound study in the methodological pluralism or multiple methods approach to social research has been made taking as a reference the principal strategies for blending qualitative and quantitative methodology that legitimize this proposal: completeness, complementarity and triangulation.*

Si realitzéssim una revisió bibliogràfica dels llibres i articles de metodologia i tècniques d'investigació social, si duguéssim a terme entrevistes en profunditat o enquestes a investigadors socials, ben segur que una de les opinions més generalitzades seria que la ciència social ha estat, i és, una ciència multiparadigmàtica. Això significa que existeix una multiplicitat de formes de contemplar i conceptualitzar la realitat social i d'accedir-hi. Aquesta multiplicitat afecta tant les posicions ontològiques, metateòriques i epistemològiques (que vol dir com es pot comprendre la realitat social i sota quines condicions podem conèixer-la), com els objectius científics, ja siguin aquests teòrics o aplicats, o les tècniques empíriques de recollida i anàlisi de la informació (García Ferrando, 1978; Bericat, 1998).

Paral·lelament, i en relació amb l'argumentació anterior, una segona idea que apareix àmpliament assentada en les ciències socials és que la legitimació del mètode implica, a més a més de la necessària coherència entre els aspectes metateòrics i empírics, una adaptació d'aquest mètode

---

tode a l'objecte d'estudi, essent la seva aproximació teòrica la que inspira la construcció del mètode i l'estratègia d'aproximar-nos-hi. El punt de partida és que cada mètode revela diferents aspectes de la realitat social i que aquesta es caracteritza per una gran complexitat. Aquests dos fets porten a inferir que la combinació de diversos mètodes permet una major i millor proximitat a aquesta realitat complexa. Així, com diuen Manuel García Ferrando, Jesús Ibáñez i Francisco Alvira en la introducció d'*El análisis de la realidad social* (1992, p. 10):

Per a apropar-se a la realitat social, l'investigador pot seleccionar una sola perspectiva o articular-ne diverses. I, encara que mai no podrà resoldre la paradoxa que com més s'apropa a la realitat social, més se li escapa —perquè el seu apropament forma part de la realitat social—, si articula diverses perspectives l'investigador podrà almenys accedir a un major nombre de dimensions d'aquesta sempre complexa realitat social.

La idea bàsica és que, com diu Miguel Beltrán en un article que apareix en la mateixa obra esmentada, al pluralisme cognitiu requerit per la multidimensionalitat de l'objecte d'estudi de la sociologia li ha de correspondre necessàriament el consegüent pluralisme metodològic (1992, p. 44). D'això es desprèn, segueix aquest mateix autor, la necessitat de seguir «un pluralisme metodològic que diversifica els mètodes d'aproximació, descobriment i justificació en atenció a la dimensió de la realitat social que s'estudia, amb el benentès que això no implica la negació o la trivialització del mètode, la seva concepció anàrquica; sinó al contrari, la garantia de la fidelitat a l'objecte i la negativa a la seva reproducció mecànica, a considerar-lo com naturalment donat, de la mateixa forma en què ens és donat el món físic i natural» (Beltrán, 1992, p. 44).

Això ens du a parlar de pluralisme metodològic en sociologia, dissenys multimètode o estratègies d'integració metodològica —per esmentar algunes de les expressions més utilitzades— que s'han d'emprar en les aportacions dels científics socials i en el debat metodològic actual.¹ Com a exemple, serveixen aquestes línies de Miguel Beltrán (1985):

[...] ello impone como correlato necesario un pluralismo metodológico que permita acceder a la concreta dimensión del objeto... La propuesta es la adecuación del método a la dimensión considerada en el objeto, y ello no de manera arbitraria o intercambiable, sino con el rigor que el propio objeto demanda para que su planteamiento pueda considerarse de científico.

---

1. Vegeu entre d'altres: Latiesa (1991), Alvira (1983), García Ferrando (1979), Bericat (1998), Beltran (1985), Ibáñez (1985), Ortí (1986) i Cea D'Ancona (1997).

Tot i així, si bé aquesta sembla que és una posició metodològica i una estratègia d'accés a la realitat social del tot acceptada i defensada, la tasca dels científics socials en el seu treball diari mostra una posició i una actitud força allunyades de la pretensió integradora. En les investigacions socials, en els departaments universitaris, en les empreses i les institucions, existeix una clara separació entre les orientacions quantitatives i les qualitatives. Es defineix i caracteritza —molt més sovint del que seria desitjable— investigadors i equips de recerca com «els quantitius» o els «qualitius», així com és encara força corrent en els fòrums de debat sociològic (congressos, jornades, docència universitària...) parlar del debat, conflicte metodològic o enfrontament entre ambdues orientacions.

S'observa, doncs, un salt important entre el que es defensa metodològicament i el treball diari, ja sigui en la docència com en la investigació social. Com a molt, tal com expressa Bericat (1998), la gran majoria de recerques socials que apliquen un disseny multimètode i pluralista no són més que juxtaposicions desordenades o absurds agrupaments tècnics, lluny de l'aplicació dels principis de prudència metodològica i d'utilitat.

Potser el més important, però, és estudiar les actituds dels diferents científics socials davant de la realitat metodològica. Normalment, aquests es poden dividir, d'una part, entre aquells que segueixen la lògica de la distinció i, per l'altra, els que es guien per la lògica de la convivència. En el primer cas s'estableix una actitud de diferenciació jeràrquica: tan sols una de les metodologies és vàlida per analitzar la realitat social. En una versió temperada, els defensors d'una orientació accepten l'altra, però sempre atorgant-li un estatus subsidiari i una funció merament auxiliar.

Des de la lògica de la convivència, en canvi, es valoren les possibilitats que ofereix cada una de les metodologies respectant les seves diferents aportacions. Per tant, depenent del problema i de les dimensions d'estudi s'haurà d'emprar un tipus o altre d'aproximació metodològica. Aquesta actitud pot portar a diferents posicionaments. D'una banda, el segregacionista, que, tot i acceptar ambdós mètodes, percep cada un d'ells com centrat en certes temàtiques, sense apostar, doncs, per la seva fusió. D'altra banda, l'estratègia de la integració implica el reconeixement de la utilitat de cada mètode en el seu àmbit i la idoneïtat de la seva complementació per a l'estudi de molts fenòmens socials.

Aquestes diferents actituds dels científics socials s'accentuen si s'afegeix la idea estereotipada del que són les orientacions metodològiques de recerca social, la visió excessivament encotillada de les característiques de cada una de les vies d'accés a la realitat social que

dificulta l'aplicació de la quantitat de possibles dissenys existents. Així, molt sovint, el que demanen als investigadors i equips de recerca els que encarreguen estudis socials és, concretament, la realització d'una enquesta. En aquests casos el demandant vol disposar d'un informe ple de dades quantitatives, gràfics i taules, però és realment difícil per als investigadors socials trencar, en aquests casos, aquesta imatge estereotipada de la recerca sociològica i tenir la possibilitat de plantejar altres formes d'aproximació a la realitat social.

En aquesta comunicació exposarem, bàsicament, dues idees principals, exemplificades a partir d'una recerca que estem duent a terme. La primera és la necessitat d'adoptar una posició estrictament metodològica en la integració multimètode de les dues grans orientacions —la qualitativa i la quantitativa—, en el sentit que aquesta integració es dugui a terme només quan sigui possible integrar en el disseny de la recerca les orientacions metateòriques i els atributs de les tècniques que es pensen emprar. La segona, i seguint les aportacions de Bericat (1998), és la necessitat d'un replantejament de les orientacions qualitatives i quantitatives, és a dir, d'efectuar una deconstrucció relativa de la divisòria entre ambdues aproximacions sobre la base de certes dimensions metodològiques. Seguint l'argumentació dels principis de prudència i d'utilitat, s'han de plantejar les diferències existents entre els atributs o dimensions que caracteritzen la perspectiva qualitativa i la quantitativa. Aquesta deconstrucció no implica una indiferència entre les dues grans orientacions ni tampoc una radical separació entre els trets que s'atribueixen a cada una d'elles. S'accepten les diferències, però no d'una manera absoluta ni com a úniques alternatives possibles.

Aquestes idees sobre el pluralisme metodològic han estat objecte de reflexió en una recerca que sobre la *Situació laboral i la inserció professional en el sector de les arts de l'espectacle* estem duent a terme. El principal objectiu d'aquesta és, com el seu mateix títol indica, conèixer quines són les trajectòries socioprofessionals i la inserció laboral en aquest sector.

Podem dir que l'estudi que ens serveix aquí com a exemple va ésser dividit en tres grans fases, la qual cosa representa una triple aproximació a la problemàtica que preteníem analitzar, cada una de les quals responia a un objectiu diferent i donava lloc a la utilització d'una o més orientacions metodològiques. Exposem a continuació d'una manera esquemàtica aquesta triple aproximació i els objectius específics als quals responen cada una d'elles, així com les tècniques utilitzades, i més endavant es reflexionarà i es justificarà el seu disseny paradigmàtic i metodològic.

1) Caracterització del mercat de treball del món de les arts i l'espectacle. Aquesta fase es basa en l'anàlisi estadística de les dades secundàries existents que proporcionen alguna referència al mercat analitzat. A més a més d'aquest tipus d'informació, es va dur a terme una sèrie d'entrevistes en profunditat a informadors clau.

2) Coneixement del perfil sociodemogràfic, actitudinal i professional dels estudiants antics i actuals de l'Institut del Teatre. La finalitat d'aquesta fase és recollir informació objectiva referida a l'experiència i la situació laboral d'aquests dos col·lectius. Amb aquesta pretensió es va preveure la realització d'una enquesta per qüestionari que permetés estudiar la inserció i les trajectòries socioprofessionals des d'un punt de vista longitudinal.

3) Finalment, s'ha previst una tercera fase, en la qual es retorna als col·lectius estudiats i als informadors clau per tal d'obtenir la seva participació activa en una interpretació més aprofundida dels resultats obtinguts en les dues fases anteriors, així com per reincidir en les percepcions subjectives, les trajectòries socioprofessionals, etc. Metodològicament, aquesta fase comporta l'organització de grups de discussió en els quals estiguin presents els diferents agents implicats: l'equip investigador, els membres de la institució educativa i altres professionals coneixedors i implicats en la problemàtica.

Pluralisme paradigmàtic

Ja hem exposat la idea que la ciència social és multiparadigmàtica² i que el mètode d'investigació ha d'integrar les posicions ontològiques, metateòriques i epistemològiques i les tècniques empíriques. Aquesta integració ha de dependre de la varietat d'opcions existents, que han de ser vàlides per si mateixes i que, a més a més, han de constituir un cos integrat, un sistema d'acció coherent.

Una de les qüestions clau que ens plantegem en aquest punt és que la legitimitat de la integració de mètodes depèn en gran manera del vincle que s'estableixi entre paradigmes i tècniques d'investigació social. És a dir, fins a quin punt es defensa la idea que, donada la selecció d'un paradigma, s'estigui obligat a una determinada orientació metodològica i a emprar unes determinades tècniques d'investigació social.

---

2. Cal, però, assenyalar com els esforços integradors, a nivell metateòric, s'orienten no tan sols al reconeixement convivencial entre paradigmes, sinó també a la superació del multiparadigmatisme. Per aprofundir-hi, vegeu les aportacions de Ritzer (1993), Giner (1996), Lamo de Espinosa (1990), Pino (1990) i Rodríguez Ibáñez (1997).

El debat es troba entorn de la qüestió de si els trets definitoris d'un paradigma han de veure's com indissolubles i, per tant, no es poden prendre els uns independentment dels altres; o si, d'altra banda, se sosté que el conglomerat de trets que caracteritzen una metateoria, un mètode o una tècnica d'investigació es poden descompondre i aplicar en major o menor mesura. Conseqüentment, aquest debat porta a deslegitimar o no la integració d'orientacions metodològiques, d'acord amb l'opció per la qual es prengui partit.

Així doncs, sense plantejar els conceptes bàsics i el debat pel que fa a les qüestions ontològiques, epistemològiques i metodològiques,³ sí que volem deixar constància del debat existent i de la pròpia dificultat, en el plantejament pràctic d'investigacions socials, de situar-se en un o altre pol d'aquestes qüestions. En aquest sentit, defensem la idea plantejada per Bericat (1998) segons la qual les possibilitats d'integració únicament es poden solucionar en el pla metodològic, ja que s'evita així tant el risc d'un discurs de fonamentalisme paradigmàtic com el d'un pragmàtic relativisme tècnic.

Si ens situem en una posició de paradigmes i, seguint Guba i Lincoln (1994), els entenem com un sistema bàsic de creences basat en assumpcions que han de respondre a la qüestió de la forma i natura de la realitat (ontològica), de la natura entre el subjecte cognoscitiu i el que pot ser conegut (epistemològica), i de la manera en què l'investigador s'ocupa de descobrir allò que cadascú creu que pot ser descobert (metodològica), no concebem la vinculació entre paradigma i mètode d'una manera rígida, ja que la realitat social no presenta una única naturalesa. Tal com han assenyalat autors com Ritzer i Bryman (citats a Bericat, 1998), no existeix una correspondència estricta entre cada tècnica d'observació i el seu corresponent paradigma. Tal vincle gairebé no existeix a la pràctica, ja que és en realitat una mera convenció.

Per tal d'argumentar les idees anteriors i defensar el pluralisme paradigmàtic, en donarem exemples a partir de la recerca que hem realitzat. Com ja hem dit anteriorment, en l'estudi sobre les insercions professionals i situació laboral en el sector de les arts escèniques, es tenia com a objectiu general descriure el mercat de treball d'aquest sector, el tipus d'ocupacions, les condicions de treball, les trajectòries i les insercions socioprofessionals, així com les actituds i les opinions sobre aquest fenomen.

En la primera fase es pretenia que fossin els mateixos subjectes, els actors socials, els que ens aproximessin a les qüestions clau de l'ob-

---

3. Aquells que vulguin aprofundir aquests aspectes, els remetem a Del Rincón (1995).

---

jecte d'estudi: com caracteritzaven el mercat de treball; quines eren les principals característiques i problemàtiques; quins discursos diferents emergien; quines percepcions i vivències sorgien, com entenien el significat del fenomen els participants implicats, i quins eren els temes i les estructures de significat, els esdeveniments, conductes, creences, actituds i estructures que modelaven l'objecte d'estudi. Amb una finalitat exploratòria es van dur a terme entrevistes en profunditat a informadors clau que permetessin copsar la diversitat de situacions i discursos sobre el fenomen. Un dels objectius fonamentals era descobrir i generar una comprensió del fenomen, identificant variables importants per tal de generar hipòtesis a contrastar en fases posteriors de la recerca.

De la lectura dels objectius que es van establir en aquesta primera fase es pot entendre que aquesta es situa sota el paradigma constructivista, caracteritzat per ser:

— Relativista en la qüestió ontològica: no existeix una realitat única, tangible i fragmentable, sinó que es construeixen socialment i experiencial com a construccions holístiques delimitades en el significat, intrapersonalment i interpersonalment, conflictes i dialèctiques.

— Subjectivista interactiu: el coneixement és resultat d'un procés interactiu amb la realitat social i té un caràcter personal, subjectiu i idiogràfic.

— Hermenèutic i dialèctic: es centra en l'elaboració i reconstrucció dels processos socials en un caràcter interpretatiu i atén tant les construccions de l'investigador com la construcció social dels actors.

Un cop duta a terme aquesta fase de la recerca, es va iniciar una segona en què l'objectiu era descriure el mercat de treball d'aquest sector. A partir de la mesura, la quantificació dels indicadors i de les variables i l'establiment de relacions entre aquestes, es va descriure i explicar quines eren les condicions de treball i les trajectòries socio-professionals en el sector de les arts de l'espectacle. Es volia recollir d'una manera sistemàtica i estandarditzada aquest tipus d'informació d'una mostra representativa de la població, per a la qual cosa es va realitzar una enquesta per qüestionari.

Així doncs, i caracteritzant aquesta segona fase de la recerca, tal com s'ha fet amb l'anterior, es situaria sota el paradigma postpositivista, en una metodologia d'investigació social empíricoanalítica (quantitativa). El paradigma d'investigació postpositivista és:

— Realístic crític: la realitat social existeix fora de la ment dels subjectes; ha de sotmetre's a un examen crític tan ampli com sigui possible amb l'objectiu de descobrir i articular lleis naturals que determinen els fenòmens.

— Objectivista: la relació amb l'objecte de coneixement és neutral i lliure de valors, essent aquest l'ideal regulatiu.

— Intervencionista i manipulador: es tracta d'una metodologia que permet controlar i mesurar millor les relacions entre variables, emprant mostres, quantificació i anàlisi quantitativa.

Finalment, un cop analitzada la informació de la segona fase, es va dur a terme la tercera, l'objectiu de la qual era el retorn dels resultats i de les conclusions als agents socials del sector. Es pretenia ara reinterpretar els resultats aconseguits i aprofundir-hi, en un intent de transformació de la realitat, de les praxis, de les creences, que havien de dur a terme els mateixos actors socials (transformar, conscienciar, optimitzar, innovar...).

Aquest altre cas, emprant els mateixos criteris per definir aquesta tercera fase, sembla clar que es basa en el paradigma crític:

— Realista històric: la realitat social ha d'estar conformada per les categories dels factors socials, polítics, culturals, econòmics, ètnics i de gènere, i després ha de ser redefinida en una sèrie d'estructures preses ara com a reals, és a dir, naturals i immutables.

— Subjectivista: rebutja la neutralitat de la ciència, ja que la ideologia condiciona la relació entre subjecte i objecte, acceptant els valors d'una manera explícita i l'autoreflexió crítica en els processos de coneixement.

— Participatiu: pretén que les persones implicades es comprometin i impliquin en el procés d'investigació, propiciant un diàleg dialèctic intersubjectiu.

Es pot veure, doncs, que en un primer intent de posicionar metodològicament la nostra recerca segons els criteris ontològics i epistemològics ja es percep la gran dificultat que suposa situar-la en algun dels pols. Cal destacar-ne el pluralisme, entès en la seva vessant ontològica i epistemològica, i que porta al plantejament d'un pluralisme metodològic o de disseny multimètode.

Tot i així no es defensa la idea que a l'hora d'escollir un mètode no tingui importància la posició paradigmàtica, ni tampoc negarem que certs mètodes van lligats a paradigmes específics, sinó que el que ens sembla fonamental és que els paradigmes no constitueixen el determinant únic de l'elecció dels mètodes. S'han de barrejar i acomodar els atributs dels diferents paradigmes per aconseguir la combinació que resulti més adequada al problema d'investigació i als mitjans amb què es compta en les diferents fases de la investigació.

Així doncs, i com a conclusió, aquest primer pluralisme paradigmàtic depèn de la manera de concebre el món social. En concret, d'esbrinar quina és la natura dels fenòmens socials, com es pot conèixer i comunicar el coneixement i la natura humana, i quina és la relació entre els éssers humans i el seu entorn.

El perfil metodològic

Un cop plantejat aquest pluralisme paradigmàtic, s'ha de plantejar el perfil metodològic, és a dir, quines són les dimensions de la investigació que el caracteritzen i el defineixen. En aquest sentit, doncs, el perfil metodològic es diferencia del paradigmàtic en el fet que el primer és més concret i operatiu, però tenint en compte que aquest és deutor de l'aproximació paradigmàtica. És necessària, per tant, una coherència interna entre ambdós aspectes. La legitimació del mètode requereix, a més a més de la necessària coherència entre els aspectes metateòrics i els aspectes empírics, una adaptació a l'objecte d'estudi. Dit amb exactitud, és l'aproximació teòrica a l'objecte, a la dimensió de l'objecte escollida, i no l'objecte en si mateix, el que inspira la construcció del mètode.⁴

Abans de plantejar el perfil metodològic sí que volem assenyalar la dificultat existent en moltes de les recerques socials de poder distingir si els trets que les caracteritzen pertanyen a la dimensió epistemològica o metateòrica, o a la dimensió metodològica, o a la dimensió de les tècniques d'investigació o d'anàlisi de les dades. Hi ha investigacions que metateòricament estan inspirades en el paradigma qualitatiu, per exemple l'interaccionisme simbòlic, però que apliquen tècniques d'investigació associades a la perspectiva quantitativa, com per exemple l'enquesta.

Tal com expressa Bericat (1998), donada la varietat d'opcions existents si es tenen en compte els nivells metateòric, teòric i empíric —fet que porta a definir la sociologia com a multiparadigmàtica—, en la recerca sociològica s'ha donat una important simplificació, «establint-se al llarg de la història de la disciplina una bàsica dicotomia metodològica mitjançant la qual s'ha distingit entre les orientacions quantitatives i qualitatives en la investigació social» (Bericat, 1998, p. 21). Simplificació i reducció metodològiques que, tot i que es pot posar en dubte la seva legitimació, queden justificades per l'afavoriment de l'especialització i de la qualificació dels investigadors socials i per les necessàries coherència i integració entre els nivells metateòric, teòric i empíric.

Ara bé, aquesta reducció té també les seves limitacions. Les més importants són l'ocultació d'altres possibilitats metodològiques i l'aplicació convencional i acrítica de les metodologies per part dels investigadors, com si fossin receptes intocables i establertes apriorísticament.

---

4. El mètode s'especifica com a pla d'acció a desenvolupar que regula i dona sentit al conjunt d'activitats de recerca. Així, conté un aspecte pràctic, ja que organitza i determina la seqüència d'activitats, i un aspecte normatiu, ja que ha de legitimar les activitats específiques que han de dur-se a terme segons la problemàtica de la recerca.

Lluny d'aquesta posició, cal destacar les excel·lents contribucions de Miguel Beltrán (1985) en el seu conegut article sobre les cinc vies d'accés a la realitat social (històrica, comparativa, criticoracional, quantitativa i qualitativa) i la de Jesús Ibáñez (1992) respecte a les tres perspectives en la investigació social (distributiva, estructural i dialèctica).

La nostra aposta en aquest article, que ha estat posada en pràctica en la recerca que s'està comentant, és que s'ha de superar aquesta estricta dicotomia i simplificació entre ambdós corrents metodològics: el qualitatiu i el quantitatiu. Per tal que aquesta superació dicotòmica deixi pas a plantejaments de dissenys d'investigació multimètode que integrin les diferents orientacions, es fa necessari un replantejament d'aquestes. Aquest replantejament s'ha de dirigir cap a una deconstrucció d'ambdues metodologies que redefeixi tant els criteris bàsics de caracterització com l'estructura de relacions excoelents que sostenen i legitimen la mateixa dicotomia.

D'una manera esquemàtica presentarem les sis dimensions pures que defineixen, com a tipus ideals, el perfil metodològic, la combinació de les quals caracteritzarà l'orientació metodològica. Així doncs, i seguint Bericat (1998), apostem per una deconstrucció relativa de la divisòria qualitatiu/quantitatiu sobre la base d'estrictes dimensions metodològiques.

Abans, però, cal dir que, donat que es tracta de dissenyar investigacions multimètode, és important centrar-se en aquest pla, i que s'han seleccionat aquells trets que corresponen al nivell metodològic. D'una banda, això ens permetrà evitar confusions en els plans paradigmàtic i tècnic i, d'altra banda, són les dimensions que inclouen les decisions més importants a l'hora de definir l'orientació metodològica. En el quadre 1 es mostren aquestes sis dimensions amb una breu explicació d'allò a què es refereixen.

Quadre 1. Dimensions que caracteritzen el perfil metodològic

1. Sincronia – diacronia: la perspectiva del temps: estàtica o dinàmica
2. Extensió – intensió: la perspectiva de l'espai o la delimitació de l'objecte d'estudi: amplitud o intensitat
3. Objectivitat – subjectivitat: el punt de vista des del qual l'investigador observa: intern o extern al lloc que ocupen els subjectes investigats
4. Anàlisi – síntesi: mode de conceptualitzar la natura de l'objecte, ja sigui com un conjunt de parts estudiades per separat, ja sigui com a unitat indissoluble i relacional de components
5. Deducció – inducció: el procés de construcció teòrica, iniciada des de l'extrem metateòric o hipotètic, o des de l'extrem empíric o observacional
6. Reactivitat – neutralitat: la relació i el tipus d'influència entre la tècnica i el fenomen a estudiar

S'acostuma a situar la investigació d'orientació quantitativa en el pol esquerre de la llista, i l'orientació qualitativa, en el pol dret. Sense entrar en detall pel que fa a les diferents posicions davant aquestes dimensions, el paradigma constructivista de Guba i Lincoln (1994), des d'una posició metateòrica, sosté la indissoluble polarització de les sis dimensions. En una perspectiva contrària, Denzin (1970), des de l'interaccionisme simbòlic, ens ofereix una imatge de la investigació social que combina elements polars de les dimensions pures que s'han assenyalat. Tot i que, si a partir d'aquest conjunt de dimensions s'analitzen investigacions socials, es pot concloure que l'adscripció fixa d'uns trets als estudis d'orientació qualitativa i d'altres a la quantitativa no es correspon amb la realitat. Per això es considera que la denominació *tècnica qualitativa* o *tècnica quantitativa* no és exacta, sinó que serà sempre molt més precís definir l'orientació metodològica que inspira la concreta aplicació d'una determinada tècnica (Bericat, 1998).

La posició que es defensa en aquesta comunicació és que les dimensions pures no poden ser vistes com a pols contraris, sinó més aviat com a gradients. Des d'aquest punt de vista, les investigacions socials, d'acord amb la seva orientació metateòrica, dels objectius i hipòtesis perseguits i de la construcció del seu objecte d'estudi, es caracteritzaran per situar-se en una posició concreta de les diferents dimensions, en un *continuum* de més pròxima o més allunyada a cada un dels extrems, a més a més de considerar que de la seva combinació es poden derivar trets.⁵

Exemplificant-ho en la recerca que hem plantejat, exposem l'orientació metodològica que ha inspirat la concreta aplicació de les tècniques d'investigació social. L'objectiu bàsic és fer notar que existeix una gran dificultat per situar-se en un dels pols de les dimensions que defineixen el seu perfil metodològic, i que el que realment és característic és el fet de situar-se en una posició intermèdia del pol, fins i tot recollint ambdós pols.

1. Sincronia - diacronia

Des del punt de vista temporal, es va tenir clar des dels inicis que, per l'especificitat del sector de les arts escèniques, en recollir informació sobre la situació laboral i les ocupacions dels professionals del sector, no havíem de limitar-nos a obtenir una foto fixa sobre el

---

5. Així, per exemple, l'explicació estaria associada a una específica combinació de les dimensions 3, 4, 5; és a dir, objectivitat, anàlisi i deducció; mentre que la comprensió es caracteritzaria per la subjectivitat, la síntesi i la inducció.

---

treball i les condicions laborals actuals. Ben al contrari, donat que el que caracteritza aquest sector és la pluriocupació, tenir feines intermitents i puntuals, la baixa durada d'aquestes, la cerca constant d'altres feines, etcètera, s'havia d'adoptar un plantejament que permetés tenir una visió longitudinal per poder establir trajectòries laborals i educatives. Per aquesta raó, en plantejar-se la recollida de la informació d'aquests aspectes, es va recollir informació sobre la situació actual —visió estàtica— i també la reconstrucció del procés d'inserció laboral que s'havia tingut —visió dinàmica en diferents períodes temporals.

Així doncs, la recollida d'informació de tipus estàtic i dinàmic es va dur a terme a partir d'una enquesta per qüestionari i a partir d'entrevistes en profunditat. Com pot adonar-se el lector, això ens va permetre reconstruir el procés a partir de la informació recollida de les diferents situacions concretes al llarg d'un període temporal. Complementant aquest tipus d'informació, en una altra fase de la recerca, i a partir de tècniques qualitatives, vam poder aproximar-nos al discurs que feien els subjectes d'aquesta trajectòria professional, de manera que va ser possible copsar i reconstruir informació del mateix procés vital i de les característiques que porten d'unes situacions a unes altres.

Per tant, i com a conclusió, es pot considerar que aquesta primera dimensió en la nostra recerca va abraçar ambdós pols, la sincronia i la diacronia. I no tan sols amb diferents tècniques de recollida de la informació, sinó que amb una mateixa tècnica, per exemple el qüestionari, es va recollir tant la visió estàtica com la dinàmica a partir de successives fotos fixes.

2. Extensió - intensió

Combinant extensió i intensió es defineix espacialment el volum de l'objecte a investigar. En la recerca que ens ocupa es van combinar ambdós pols per tal d'aproximar-se de la manera més àmplia a l'objecte d'estudi i poder ampliar així tant la seva validesa interna com l'externa. Així doncs, la primera fase del treball es va plantejar per recollir la gran intensitat i la densitat informativa necessària per entendre l'especificitat i complexitat del fenomen, a partir d'entrevistes en profunditat a informadors clau del sector escènic. Es volia copsar l'essència del fenomen, els conceptes sensibles a la realitat, els continguts i els mecanismes. El caràcter intensiu que proporcionava el plantejament exploratori d'aquesta primera fase ens va permetre observar tota la complexitat de l'objecte, les seves múltiples facetes.

A partir d'aquest apropament intensiu de la primera fase es va poder plantejar molt més acuradament la fase de l'enquesta per qüestionari, on l'objectiu era tractar extensivament el fenomen, ampliant-lo a aquelles dimensions clau per donar compte de la situació laboral i les trajectòries socioprofessionals de la població estudiada a partir d'una mostra representativa d'aquesta.

3. Objectivitat - subjectivitat

Tenint en compte ara el punt de vista des del qual l'investigador observa, intern o extern al lloc que ocupen els subjectes, vam considerar que era necessària una combinació d'ambdós aspectes. Emprant la distinció entre acte i acció, es va recollir informació, tant de la conducta com a existència real externa més enllà de la consideració de l'agent com de la conducta vista pel mateix subjecte, dotada del significat i el sentit personal que aquest li atorga. Per tant, es tracta d'una anàlisi realitzada des de la pròpia perspectiva del subjecte i des del seu exterior, és a dir, des de la perspectiva de l'investigador mateix. En l'enquesta es va recollir informació de la seva situació i conducta externa, així com d'aspectes actitudinals i d'opinió. Aquesta informació es va completar amb les experiències viscudes i amb la mateixa interpretació i significació a partir de les entrevistes en profunditat.

4. Anàlisi - síntesi

En la recerca es va optar per aproximar-se a la realitat a partir de la descomposició prèvia i l'estudi de les diferents parts, és a dir, des d'una perspectiva metodològica caracteritzada per l'anàlisi. Es volia descompondre els fenòmens socials no per buscar la seva darrera essència, sinó les seves qualitats o característiques específiques (situació laboral, condicions de treball, aspectes educatius, actituds, opinions i valoracions).

Des d'aquesta perspectiva analítica, la definició dels fenòmens i dels grups es realitza mitjançant l'agregació dels seus atributs, reconstruint aquests a partir d'índexs i tipologies o bé amb la construcció de perfils socials. D'altra banda, des d'una perspectiva metodològica més sintètica, s'opera per composició de les parts, relacionant-les entre si, integrant-les i atorgant el seu sentit i la seva essència, a partir dels discursos i de la interpretació que dels fenòmens feien els subjectes.

5. Deducció - inducció

Més enllà de la qüestió de si és possible observar la realitat sense categories prèvies, la diferència metodològica pot expressar-se com la diferència de grau i, fonamentalment, d'actitud respecte a la flexibilitat, l'estructuració i l'obertura amb què ens enfrontem als fets. En la investigació es considerava que calia aplicar deducció i inducció en el sentit més ampli d'aquests termes, ja que s'havia de seguir un camí constant entre les dades, la realitat observada i els conceptes i hipòtesis, tenint en compte la necessitat de reconstruir els conceptes amb què es cospa la realitat social a partir de la complexitat i l'especificitat de l'objecte d'estudi.

Tot i així, com a categoria vàlida per definir metodològicament una recerca, podem assenyalar que hi havia, en un primer moment, una necessitat d'aproximar-se a la realitat social per tal d'observar quins eren els conceptes clau, observant els fets sense establir *a priori* la definició i operacionalització dels conceptes. Al contrari, calia desenvolupar nous conceptes i hipòtesis adaptats a la realitat observada, contrastant-los amb informació empírica addicional en un procés de refinament teòric i conceptual. Aquesta va ser l'aproximació que va guiar la primera fase de la recerca, concedint prioritat a l'observació no estructurada, a la inducció conceptual i teòrica i a la generació o el descobriment de conceptes en el mateix procés (inducció analítica).

Ja en la segona fase de la recerca, deutora de la primera, es planteja més aviat el model clàssic de metodologia hipotètica i deductiva: en la contrastació de les hipòtesis i dels conceptes teòrics plantejats amb dades empíriques. D'aquesta metodologia, se'n dedueixen proposicions lògicament connectades, així com hipòtesis operacionalitzades que determinen la producció de la dada i que poden ser sotmeses a comprovació empírica. Per tant, l'extracció de la informació en la segona fase es produeix d'acord amb els conceptes implicats en l'aproximació conceptual.

6. Reactivitat - neutralitat

Igual que en el punt anterior, tot i ser conscients que és força difícil parlar de neutralitat en la investigació social —cosa que es fa evident quan l'investigador opera activament sobre la realitat, però també quan l'investigador l'observa—, creiem que es pot parlar de tècniques més o menys reactives.

Quan es volia complir l'objectiu de copsar la informació rellevant de l'objecte d'estudi, les seves característiques bàsiques i la seva es-

tractura, així com el discurs vivencial que en donaven els subjectes (primera i tercera fases), era evident l'intent de ser el màxim de neutral. En canvi, en la segona fase, en la qual es volia recollir la informació mitjançant un major nombre d'enquestats a partir de l'enquesta per qüestionari, la reactivitat és màxima.

La caracterització de la recerca, a partir de les dimensions anteriors que li atorga l'orientació metodològica, dona compte de la dificultat, anteriorment expressada, de situar-se en un dels pols d'aquestes. Som de l'opinió que en el treball d'una recerca concreta el que realment és característic és situar-se en una posició intermèdia d'aquestes dimensions, com en una mena de *continuum* on ens anem aproximant a un pol o a un altre. I més encara en moltes de les recerques, atesos els objectius planificats i les dimensions concretes de l'objecte d'estudi, és necessari adoptar tota la complexitat de les dimensions, això és, recollint ambdós pols.

Per acabar, cal assenyalar que es podria argumentar que en certa manera és lògic i esperable recollir tota la dimensionalitat de certs trets, ja que en la recerca plantejada s'estableixen diverses orientacions metodològiques que permetien recollir tota la riquesa dimensional. Sense estar absolutament en desacord amb aquesta opinió, tan sols volem objectar que en una mateixa fase de la recerca i sota una mateixa metodologia es pot abraçar tota la complexitat de certes dimensions. Així, per exemple, la tècnica de l'enquesta per qüestionari permet recollir informació de la situació actual (sincronia), però també ens facilita la recollida d'informació de tipus longitudinal. Permet també recollir informació de la conducta externa de l'individu, així com del significat del subjecte a partir de preguntes obertes d'opinió i d'escala actitudinal. Així mateix, permet contrastar hipòtesis i conceptes i realitzar un plantejament més exploratori i descriptiu de certs aspectes.

A més a més, cal considerar que és el disseny multimètode de la recerca —tota la seva complexitat i les seves fases— el que ens permet aproximar-nos en profunditat a l'objecte d'estudi, augmentant tant la riquesa informativa com la seva validesa interna i externa. Per això defensem que tan sols existeix una única orientació metodològica que guia el disseny de la recerca: l'establiment de les diverses fases i la seva aproximació pluralista.

El pluralisme metodològic

Al llarg de les pàgines anteriors, creiem que ha quedat legitimada i justificada l'aposta que fem de cara a una aproximació pluralista

---

metodològicament i de plantejament de dissenys multimètode d'investigació social. Webb *et al.* (citada a Bericat, 1998) expressen perfectament aquest punt de vista quan assenyalen que els investigadors socials han de substituir la pregunta «quina de les tècniques de recollida d'informació és la més adequada per al meu problema d'investigació?» per la pregunta «quin conjunt de tècniques serà la millor?».

Sense intentar ésser exhaustius ni entrar en el debat existent pel que fa a les estratègies d'integració metodològica ni en les classificacions que s'han plantejat sobre això,⁶ en aquesta reflexió seguirem l'aportació que planteja Bericat (1998) i que segueix l'aportació de Morgan (1997), tot i que ampliada i completada amb les aportacions de Green *et al.* (1989) i Denzin (1970). Segons Morgan (1997), podem establir tres tipus d'estratègies d'integració metodològica: complementació, combinació i triangulació.

Amb l'estratègia de complementació, en un mateix estudi s'obtenen dues imatges, dues dimensions diferents de la realitat social. L'una procedeix de mètodes d'investigació qualitatius, i l'altra, de mètodes d'investigació quantitativs, cosa que dona lloc a una doble i diferenciada visió, a la vegada que complementa el coneixement d'aquests, sense pretendre cap tipus d'encavallament, ja que tant els propòsits com els resultats d'ambdós mètodes són diferents.

En l'estratègia de combinació es tracta d'integrar subsidiàriament un mètode, ja sigui el qualitatiu o el quantitativ, en l'altre, per tal de donar força a la validesa de l'últim, compensant les seves debilitats mitjançant la incorporació d'informacions que provenen de la fortalesa de l'altre mètode. El resultat obtingut en una investigació que aplica el mètode A pot perfeccionar alguna fase de la investigació duta a terme amb el mètode B, de manera que s'aconsegueix augmentar la qualitat dels resultats obtinguts per aquest darrer. El resultat de A és *input* per potenciar B, l'*output* del qual és la finalitat de la recerca. A i B tenen objectius diferents, però un d'ells s'integra en l'altre. Aquesta estratègia és la que Green *et al.* (1989) van anomenar el motiu d'integració de desenvolupament.

En canvi, en l'estratègia de la triangulació es tracta d'emprar ambdues orientacions per al reconeixement d'un mateix i idèntic aspecte de la realitat social. Es pretén l'encavallament i la convergència dels resultats, intentant reforçar-ne la validesa. S'estudia la mateixa dimensió de l'objecte d'estudi, observada o mesurada amb dos

---

6. A aquells que vulguin aprofundir aquest tema, els recomanem la lectura de Bericat (1998), Bryman (1988) i J. C. Green *et al.* (1989).

---

instruments diferents. Així doncs, s'aposta per la integració dels mètodes, però dubtant que puguin mesurar el mateix aspecte. L'estratègia de la triangulació ha estat ampliada per Denzin (1970), el qual diferencia entre: triangulació de dades (ampliació de les dades de què hom disposa), triangulació d'investigadors (contrast de les observacions així com de les interpretacions), triangulació de metodologies (tant intramètode com intermètode) i triangulació teòrica (integrant en el disseny de la investigació múltiples perspectives teòriques que puguin contrastar-se adequadament amb un mateix conjunt de dades).

Per acabar d'especificar els dissenys multimètode, aquests es caracteritzaran en les dimensions metodològiques, en les estratègies d'integració que s'adoptin i en la fase concreta de la recerca on es du a terme aquesta integració metodològica. Pel que fa a les estratègies d'integració emprades en la recerca que s'està exemplificant, l'exposició es centrarà en el perfil del disseny metodològic que apliquem. Aquest dependrà dels aspectes de la selecció del mètode, la posició atorgada a cada un d'ells, l'objecte o objectes d'investigació, l'ordre temporal d'aplicació dels mètodes i el grau d'integració o d'interdependència amb què s'implementen.⁷

Com s'ha pogut apreciar anteriorment, la diversitat i amplitud dels objectius perseguits en l'estudi feien necessària l'adopció d'una posició pluralista pel que fa als mètodes de recollida de la informació. Però aquesta necessitat no es dedueix només de la diversitat i amplitud dels objectius perseguits, sinó que, com es va fer palès des dels inicis, les particularitats del sector de les arts de l'espectacle forçaven a l'aproximació des de diferents perspectives. En efecte, l'estructura i la dinàmica pròpies del sector dificulten esbrinar qüestions com ara els nivells d'ocupació i d'atur i la seva localització per sectors, així com les condicions i característiques dels llocs de treball, el tipus de contractació, l'estacionalitat, la regularitat i la quantia dels ingressos; en definitiva: el grau de precarització que caracteritza el mercat dels professionals del sector escènic.

A aquests dos fets cal afegir-hi la falta de coneixement aprofundit, per part dels membres de l'equip d'investigació, de la realitat que es pretenia analitzar. Això feia necessari preveure una fase exploratòria en la qual els investigadors s'endinsessin en un món fins a aquell moment només conegut superficialment.

Aquests tres problemes van portar a reflexionar sobre la posició

---

7. El lector ha de tenir presents els apartats anteriors sobre pluralisme paradigmàtic i del perfil metodològic, tenint en compte les seves dimensions bàsiques.

paradigmàtica de la recerca, així com sobre la redefinició de les dimensions metodològiques que la caracteritzaven —tretes que han estat analitzats en els apartats anteriors—. Va ser precisament aquesta reflexió la que ens va fer optar per l'adopció d'una perspectiva metodològicament plural que combinés tècniques qualitatives i quantitatives per a la recollida i l'anàlisi de les dades, seguint les idees expressades en la introducció. Segons tals idees, cada mètode revela diferents aspectes de la realitat social i aquesta realitat es caracteritza per una gran complexitat; així mateix, al pluralisme cognitiu requerit per la multidimensionalitat de l'objecte d'estudi de la Sociologia, li ha de correspondre el conseqüent pluralisme metodològic.

Presentarem tot això en cada una de les diferents fases de la recerca exemplificant les estratègies d'integració metodològica i els motius que les han justificat. Ara bé, en aquest cas hem cregut més oportú presentar la reflexió no tant seguint un ordre temporal, sinó més aviat a partir dels objectius perseguits i la dimensió concreta d'anàlisi de l'objecte d'estudi que s'anализava, ja que, en darrer terme, aquesta ha estat la legitimació de les estratègies d'integració metodològica.

1. El primer objectiu que es volia assolir era una aproximació a l'objecte d'estudi i a la seva definició per tal d'extreure els elements bàsics de la problemàtica, l'estructura i la relació. Així doncs, es pot considerar com una primera fase més exploratòria. La recollida de la informació es va preveure a partir de:

- entrevistes amb informadors clau,
- l'ús d'anàlisis secundàries: dades estadístiques i anàlisi de documents.

Es pot considerar que en aquesta fase de la recerca es va seguir una estratègia de complementació, extraient dues imatges diferents, amb una finalitat exploratòria de dissenyar la recerca, de definir els conceptes clau, etc. S'era conscient que cada un dels mètodes podia oferir, per la seva pròpia natura, una imatge diferent, i que així es podia ampliar el coneixement de la realitat social emprant les dues estructures metodològiques. L'objectiu, doncs, d'aquesta complementació és additiva, ja que no es tracta de buscar convergències de resultats ni la confirmació d'aquests, sinó de poder disposar simultàniament de dues imatges que enriqueixen la comprensió del fenomen d'estudi.

Emprant la classificació de Byrman (1988), podem dir que aquesta estratègia d'integració complementària es va dur a terme complementant el mètode qualitatiu i el mètode quantitatiu, i apro-

ximant-nos també a l'anàlisi de l'estructura (en el cas de l'ús de dades secundàries) i a l'anàlisi dels processos (a partir de les entrevistes en profunditat).

La utilització de la metodologia qualitativa al llarg de la fase exploratòria resulta especialment interessant, ja que permet a l'investigador familiaritzar-se amb la realitat que pretén investigar, així com recollir una primera informació sobre l'objecte. Particularment, en aquesta etapa s'ha demostrat essencial la consulta a informadors clau. Aquests van proporcionar-nos una informació ja per ella mateixa molt valuosa respecte a la visió dels col·lectius als quals representaven, les condicions de treball i d'altres aspectes referits a la vida laboral dels professionals del sector de les arts de l'espectacle. Els informadors clau van ser escollits mitjançant un *mostreig intencional* d'acord amb la seva posició i el seu coneixement respecte al fenomen estudiat.

Així mateix, aquesta primera fase de la recerca ens va permetre un disseny més acurat de l'instrument que va servir per a la recollida de dades en la segona fase: el qüestionari. La informació recollida ens va permetre copsar els indicadors fonamentals, el llenguatge, les categories d'anàlisi i el plantejament d'hipòtesis interpretatives.

Sota aquesta consideració podem considerar que també es va dur a terme una integració de combinació entre el mètode qualitatiu (entrevistes en profunditat) i el mètode quantitatiu (enquesta per qüestionari). En aquest cas, el mètode qualitatiu va ajudar el mètode quantitatiu, ja que la informació proporcionada pels entrevistats ens va permetre un disseny millor del qüestionari quant al tipus de preguntes, els conceptes emprats i el llenguatge.

Això demostra que el resultat obtingut de la fase qualitativa pot perfeccionar la implementació de la tècnica de recollida de la informació de la segona fase, i d'aquesta manera es pot incrementar la qualitat d'aquesta.

2. El segon objectiu que es volia assolir era l'anàlisi del mercat de treball del sector de les arts de l'espectacle. En aquest gran objectiu d'anàlisi es volia recollir informació de tres aspectes:

— En primer lloc, realitzar una anàlisi de dades secundàries sobre el mercat de treball del sector de les arts escèniques a partir de les fonts d'informació sobre mercat de treball més esteses: Enquesta de Població Activa, Inem, registres de la Seguretat Social, IAE, etc.

— En segon lloc, obtenir informació sobre situacions laborals, condicions de treball i trajectòries socioprofessionals dels treballadors del sector escènic.

— En tercer lloc, poder disposar d'informació respecte als discursos que fan els mateixos subjectes de la seva trajectòria socioprofessional, les seves pròpies vivències respecte a la situació laboral i les seves condicions de treball.

Aquests objectius ja assenyalen la necessitat d'aproximar-nos a l'objecte d'estudi d'una manera plural, copsant-ne diferents cares o dimensions. Detallem, doncs, quines estratègies d'integració es van aplicar en aquesta fase i quins van ser els motius que les van legitimar i els van donar coherència intramètode i intermètode.

En primer lloc, es va dur a terme una revisió i anàlisi de les dades secundàries estadístiques que existeixen sobre el mercat de treball d'aquest sector, tant des de la vessant dels professionals (població ocupada, taxes d'atur, situacions laborals, tipus d'empreses, etc.), com des de la disponibilitat de llocs de treball (espectacles produïts, nombre de professionals ocupats, televisió, companyies privades, etc.).⁸ Com que es treballava amb dades estadístiques de diferents fonts, es va pretendre la seva integració mitjançant l'estratègia de triangulació, més concretament, l'estratègia de triangulació de fonts de dades.

En aquesta anàlisi de dades secundàries, l'equip investigador va topar amb una sèrie de dificultats que van fer que el tipus, la profunditat, la riquesa informativa i la validesa dels resultats fossin molt menors del que es desitjava. Dos en van ser principalment els motius. D'una banda, el fet de disposar de molt poca informació si es compara amb altres sectors professionals, la inexistència de sistematització d'aquesta i la difícil accessibilitat a algunes fonts d'informació, i d'altra banda, i particularment a l'hora de treballar amb les dades estadístiques del mercat de treball, el baix volum de població del sector, comparativament amb d'altres sectors, i l'escassa desagregació de les categories ocupacionals en fonts com l'EPA, on les ocupacions del sector de les arts escèniques apareixen juntament amb el sector cultural en general.

Per aquestes dificultats, es va creure oportú ampliar la informació de les dades secundàries estadístiques a partir, en primer lloc, d'entrevistes en profunditat als agents socials. En aquest cas, som

---

8. Des de la vessant dels professionals es van utilitzar fonts de l'Enquesta de Població Activa, censos i padrons, registres de la seguretat social, dades de l'IAE i associacions professionals. Des de la vessant dels contractants o llocs de treball es va estudiar i sistematitzar el resum de temporada del Centre d'Investigació, Difusió i Documentació de l'Institut del Teatre (on es recollia informació de tots els espectacles teatrals representats a Catalunya, i les corresponents ocupacions), dades provinents del sector audiovisual (drets d'imatge), ocupacions en sèries de televisió, etc.

de l'opinió que es va seguir una estratègia de combinació, ja que es va integrar subsidiàriament el mètode qualitatiu en el mètode quantitatiu, amb la intenció expressa d'enfortir-ne la validesa compensant debilitats anteriorment expressades mitjançant la incorporació de les informacions que procedeixen de l'aplicació del mètode qualitatiu. El resultat final va ser un constant i provocat continu anar i tornar entre les dues maneres de recollir la informació; les debilitats de les dades secundàries eren compensades amb la informació extreta de les entrevistes en profunditat. Així doncs, el qualitatiu va ajudar el quantitatiu i en va facilitar també la interpretació.⁹

Per acabar amb aquest apartat, volem fer notar que es podria discutir que l'estratègia d'integració metodològica fos la de triangulació, amb el benentès que ambdues orientacions ens permetien reconèixer un mateix i idèntic aspecte de la realitat social, amb l'encavallament o la convergència de resultats: el mercat de treball, mesurat amb dos instruments diferents. Des del nostre punt de vista no es pot parlar de triangulació, ja que posem en dubte que els dos instruments de recollida de la informació puguin realment observar el mateix aspecte de la realitat social.

Finalment, en aquesta fase hi va haver una integració metodològica entre les dades secundàries i la informació que sobre els aspectes laborals, d'inserció professional, de visió del sector, d'actituds i opinions, es recollia a l'enquesta per qüestionari.

A l'hora de caracteritzar quin tipus d'integració metodològica es va donar, s'ha de manifestar la dificultat de situar-se en una única estratègia, més concretament intramètode, ja que els objectius que es volien aconseguir eren molt diversos. En primer lloc, és indubtable que entre aquests instruments de recollida d'informació es va donar una triangulació de fonts de dades. Això és així perquè es van recollir dades de certs fenòmens a partir d'ambdues fonts d'informació. Pensem, per exemple, en el fenomen de l'atur, del tipus d'ocupacions o del tipus d'empresa, mesurant-se així amb dos instruments diferents, ja sigui validant-les com augmentant la confiança en els nostres resultats a partir de la mesura múltiple del mateix concepte. D'altra banda, és indubtable que entre les dades secundàries i les de l'enquesta es va donar una integració de complementació, complementació en tant que s'obtenien dues imatges diferents de la realitat

---

9. Ara bé, s'ha d'assenyalar com en la pràctica de la recerca d'aquesta fase la posició atorgada als dos mètodes va canviar, ja que a causa de la debilitat de les dades secundàries, el mètode principal de recollida de la informació va ser finalment el mètode qualitatiu, i el mètode quantitatiu s'hi va integrar subsidiàriament.

---

social. Com que l'enquesta va ser dissenyada expressament per a aquest estudi, es van poder ampliar els indicadors, de manera que es va obtenir informació de la qual no disposàvem amb l'altra font, i es van revelar aspectes diferents de l'objecte d'estudi.

Per acabar aquest apartat, i sense aturar-nos gaire, volem fer notar que existeix també una triangulació intratècnica en el cas de l'enquesta per qüestionari des del moment que certs fenòmens es copsen amb més d'una pregunta del qüestionari i que es construeixen tipologies i perfils socials amb la utilització d'anàlisis dimensionals.

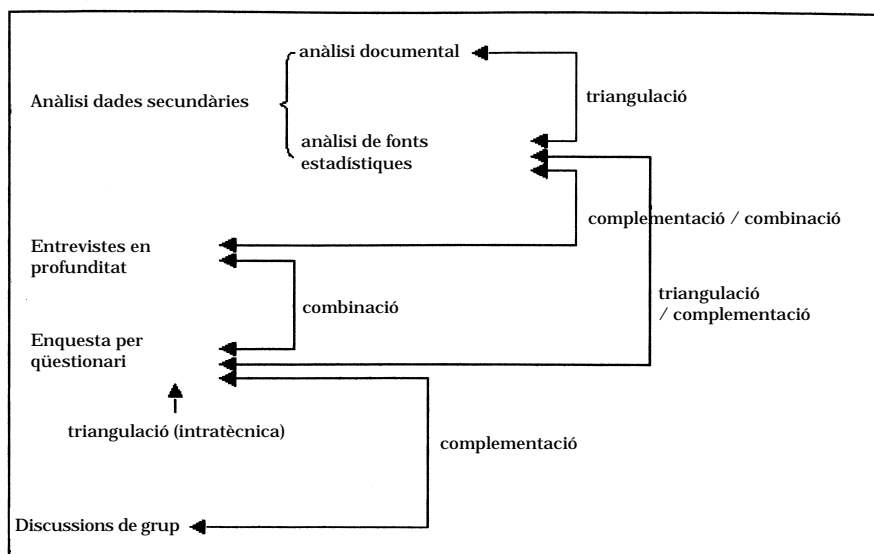
3. En darrer lloc, en l'anàlisi dels perfils, inserció laboral i trajectòries socioprofessionals, l'equip investigador es va fixar l'objectiu de disposar d'informació tant dels indicadors objectius del fenomen com del discurs, de les vivències i el mateix significat que donaven els investigats.

Aquest doble objectiu es va complir novament plantejant l'ús integrat de la metodologia quantitativa i la qualitativa. Concretament, es van emprar l'enquesta per qüestionari i discussions de grups per copsar els dos objectius interpretatius assenyalats, respectivament.

Aquest tipus d'integració metodològica de complementació pretenia obtenir una imatge general, completant el nostre coneixement a partir de les dues visions, a més a més de poder copsar l'estructura i els processos del fenomen.

Per acabar aquest apartat en què s'ha donat compte de la integració metodològica de la recerca plantejada, i adoptant una visió tècnica, si intentem representar visualment les tècniques de recollida d'informació que l'han caracteritzada, i els tipus d'integració metodològica entre aquestes (vegeu la figura 1), podem veure la gran dificultat que implica separar les diferents estratègies integradores que s'han emprat. L'equip investigador creu que s'ha presentat un disseny multimètode d'investigació complex però organitzat al voltant d'objectius clars, on la complementació, la combinació i la triangulació s'exerciten parcialment i sense estridències, i que aquest disseny ha permès obtenir resultats tan útils com vàlids.

FIGURA 1. Estratègies d'integració entre les tècniques de recollida de la informació

Conclusions

Com a conclusió, cal fer novament palesa la dificultat de caracteritzar clarament en projectes de recerca concrets cada una de les estratègies d'integració metodològica. Sembla que al llarg de les fases de la recerca hi ha una contínua superposició entre les diferents estratègies d'integració, complementant, combinant i triangulant les diferents tècniques de recollida d'informació. El que pot diferenciar cada una d'elles és l'objectiu inicial del seu ús, l'accent en un aspecte i una fase concreta. Però, en definitiva, el pluralisme metodològic i l'aplicació dels dissenys multimètode permeten una definició més precisa de l'objecte d'estudi i ajuden a dissenyar una manera millor d'aproximar-nos a la realitat social i a aprofundir el coneixement i la interpretació d'aquesta.

Des d'aquest punt de vista, la idea fonamental és que el pluralisme metodològic o el disseny multimètode no està limitat a una de les fases de la recerca, sinó que en cada una d'elles es pot, o no, donar un tipus d'integració metodològica accentuant uns objectius i

una metodologia concreta. I això és així tenint en compte la idea que les estratègies d'integració metodològica són tipus ideals, estratègies pures, i que en el disseny concret d'una investigació, en el treball diari de la recerca, és molt difícil atomitzar-les, separar-les d'una manera estricta. Al contrari, més aviat es pot considerar un diàleg continu entre les diferents estratègies d'integració. És a dir, una mateixa manera d'aproximar-nos a la realitat social pot ser considerada com a complementària d'una segona, emprada d'una manera combinada, tenint present l'estratègia de la triangulació.

Les formes concretes en què es pot donar la combinació de mètodes són molt diverses i, segons el nostre parer, no han de basar-se en posicions dogmàtiques respecte a la superioritat d'un determinat mètode. Considerem que aquestes formes concretes han d'estar orientades fonamentalment segons la finalitat i els objectius que orienten cada recerca. Més concretament, en el cas de recerques molt àmplies que presenten fases diferents i amb finalitats diverses, el pluralisme metodològic ha de dependre dels objectius a assolir en cada una d'aquestes fases. Tot i així, novament recordem que convé no oblidar la importància d'interrelacionar la informació que proporcionen les diferents metodologies en les diverses fases.

Però el dogmatisme no és només conseqüència de l'exclusivitat en l'ús d'un únic mètode, sinó que també s'hi pot incórrer si es considera que un dels mètodes ha d'estar necessàriament subordinat a l'altre. En aquest cas, s'arribaria al reduccionisme a partir de la premissa que diu que un mètode és, per definició, superior a l'altre independentment de quins siguin els objectius perseguits. Ben al contrari, la nostra posició sobre això és que el punt de partida ha de ser la complementarietat entre els diferents mètodes —la no-subordinació de partida— i que el criteri que ha de marcar la manera en què s'estableix la relació entre els mètodes ha de dependre dels objectius de l'estudi o de la fase en què s'insereix.

Apostar per una perspectiva metodològicament plural no ha de consistir només en la utilització de diferents mètodes d'una manera separada. Aquesta estratègia, tot i que pot aportar més riquesa que l'aplicació d'una única metodologia, no contribueix a desenvolupar tot el potencial que aporta el pluralisme metodològic. La idea és que aquest potencial màxim només s'aprofita totalment en el cas que hi hagi una interacció contínua i convenientment formalitzada des dels inicis del disseny de la recerca, ja que l'investigador social ha de prendre decisions, no tan sols de la varietat d'opcions existents en cada pla metodològic, sinó també de les pressions de coherència i d'acció integrada.

Com argumenta María José González Río (1997), el pluralisme

metodològic pot ser contemplat des de dues perspectives, la diferenciació de les quals rau fonamentalment en la seva finalitat. La primera perspectiva és la de la diversitat en les formes d'aproximació al tema analitzat. És a dir, que una primera raó per apostar pel pluralisme metodològic seria la convergència des de diferents mètodes en un mateix problema. La segona es diferencia bàsicament d'aquesta primera en el fet que la seva finalitat és la d'augmentar la fiabilitat de les conclusions obtingudes. La idea és que s'introdueix un segon mètode com a manera de comprovar la consistència de l'estudi. Per a aquesta mateixa autora, aquesta segona perspectiva ens permet assegurar-nos que les nostres trobades no són una «creació del mètode que s'està aplicant» (González Río, 1997, p. 283).

Des d'aquí ens agradaria dir que l'aposta per la pluralitat no ha de limitar-se únicament a l'apartat metodològic. El pluralisme s'ha d'ampliar, sempre que això sigui possible i útil, a altres facetes de la recerca com la composició de l'equip de recerca i, sobretot, a les perspectives teòriques en què es basa per analitzar els fenòmens socials. Considerem que aquesta combinació teòrica, com hem dit en el cas de l'aspecte metodològic, ha de fer-se de tal manera que el disseny teòric en què es basa l'estudi empíric prengui el millor de cada perspectiva teòrica sense caure en dogmatismes. A més, l'aposta pel «pluralisme teòric» permet aconseguir més riquesa interpretativa i comprensiva i introduir mecanismes de validació dels resultats.

No voldríem acabar aquest article sense deixar d'assenyalar que, fins i tot en el cas que els aspectes epistemològics, metateòrics i paradigmàtics ens permetin una concreta integració, i encara que s'hagi pogut dissenyar una coherent i justificable integració metodològica i tècnica, existeixen una sèrie de problemàtiques de caire pràctic que poden fer difícil la dita integració. Aquests aspectes pràctics s'han de resoldre en la pràctica investigadora i Bericat (1998) els concreta en el perfil dels investigadors, la durada i coordinació temporal i el cost associat a aquests estudis.

Bibliografia

- ALVIRA, F. (1983). «Perspectiva cualitativa - perspectiva cuantitativa en la metodología sociológica». *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (REIS)* [Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas], núm. 22.
- BELTRÁN, M. (1985). «Cinco vías de accesos a la realidad social». *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (REIS)* [Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas], núm. 29.
-

- (1992). «Cuestiones previas acerca de la ciencia de la realidad social». A: GARCÍA FERRANDO, M; IBÁÑEZ, J; ALVIRA, F. [comp.]. *El análisis de la realidad social*, Madrid: Alianza Universidad Textos [1986].
- BERICAT, E. (1998). *La integración de los métodos cuantitativo y cualitativo en la investigación social. Significado y medida*. Barcelona: Ariel.
- BRYMAN, A. (1988). *Quantity and Quality in Social Research*. Londres: Unwin Hyman.
- CEA D'ANCONA, M. A. (1997). *Metodología cuantitativa*. Madrid: Síntesis.
- DENZIN, N. K. (1970). *The Research Act, a Theoretical Introduction to Sociological Methods*. Chicago: Aldine.
- GARCÍA FERRANDO, M. (1978). «Sociología: ¿una ciencia multiparadigmática?». A: JIMÉNEZ BLANCO, J.; MOYA, C. [ed.]. *Teoría sociológica contemporánea*. Madrid: Tecnos.
- (1979). «Problemas metodológicos y técnicos de investigación en la sociología política». *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (REIS)* [Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas], núm. 7.
- GARCÍA FERRANDO, M; IBÁÑEZ, J; ALVIRA, F. [comp.] (1992). *El análisis de la realidad social*. Madrid: Alianza Universidad Textos [1986].
- GINER, S. (1996). «Intenciones humanas, estructuras sociales: para una lógica situacional». A: PÉREZ ARGOTE, P.; SÁNCHEZ, I. *Complejidad y teoría social*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- GONZÁLEZ RÍO, Mª J. (1997). *Metodología de investigación social*. Alacant: Aguaclara.
- GUBA, E.; LINCOLN, Y. (1994). «Competing paradigms in qualitative research». A: DENZIN, N.; LINCOLN, Y. [ed.]. *Handbook of Qualitative research*. Londres: Sage.
- LAMO DE ESPINOSA, E. (1990). *La sociedad reflexiva*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- LATIESA, M. (1991). *El pluralismo metodológico en la investigación social. Ensayos típicos*. Granada: CPU.
- MORGAN, D. (1997). *Focus group as qualitative research*. Thousand Oaks: Sage.
- ORTÍ, A. (1992). «La apertura y el enfoque cualitativo o estructural: la entrevista abierta semidirectiva y la discusión de grupo. A: GARCÍA FERRANDO, M.; IBÁÑEZ, J.; ALVIRA, F. [comp.]. *El análisis de la realidad social*. Madrid: Alianza Universidad Textos [1986].
- PINO ARTACHO, J. DEL (1990). *La teoría sociológica. Un marco de referencia analítico para la modernidad*. Madrid: Tecnos.
-

- RINCÓN IGEA, D. DEL; ARNAL AGUSTÍN, J.; LATORRE BELTRÁN, A.; SANS MARTÍN, A. (1995). *Técnicas de investigación en ciencias sociales*. Madrid: Dykinson.
- RITZER, G. (1993). *Teoría sociológica contemporánea*. Madrid: McGraw-Hill.
- RODRÍGUEZ IBÁÑEZ, J. E. (1997). «De Liliput a Brobdingrang: nota sobre las relaciones micro-macro en sociología». *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (REIS)* [Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas], núm. 80, p. 171-181.